

Doufání v „boha ne-jsoucího“ jako „ateismus“? [2013]

Když až po Heideggerově smrti (1976), jak bylo domluveno, vyšel jeho deset let starý rozhovor pro časopis Spiegel, byla to zase jednou velká příležitost ke kritice ze strany teologů a vůbec křesťanů (některých): jakýpak „nějaký bůh“ („ein Gott“)? Kdo by to mohl být? A že by dokonce bylo možno právě jenom od něho čekat záchranu? Není to jen další doklad toho, že Heidegger je jakýsi zvláštní novopohan, jak už z toho byl i dříve podezírán?

Ovšem pokud si připomeneme, jak v Mojžíšově nepřítomnosti „všechn lid“ sebral, shromáždil a předal Áronovi zlaté šperky, aby z nich udělal „tele slité“, a jak potom nadšeně prohlásil: „Tito jsou bohové tvoji, Izraeli, kteříž vyvedli tebe z země Egyptské“ a jak Áron dokonce vyhlásil na druhý den „slavnost Hospodinovu“ (!), musíme se ptát, není-li právě označení „nějaký bůh“ čestnější vůči „pravému Bohu“ než lživé užití takových pojmenování pro nějakého „ukydaného“ pseudo-boha, jako třeba pro zlatého býčka.

Letos to bylo už padesát let, co nejen v Anglii, ale i v ostatní Evropě a ve světě mimořádnou pozornost vzbudila malá knížka anglikánského biskupa Johna A. T. Robinsona *Honest to God* (česky už v r. 1969); nebyl to jediný ani nejlepší text toho zaměření, ale byl mediálně nejúspěšnější (v počtu překladů a prodaných výtisků). V šedesátých letech minulého století se hlavně ve Spojených státech utvořila celá skupina představitelů tzv. „teologie smrti boha“ (či „Boha“), např. Altizer, Hamilton, van Buren a další; jako první publikoval svou knížku *The Death of God* (1961 – asi i dnes nejvíc hodnou pozornosti) ve Francii narozený a vystudovaný a teprve později do USA na mnoho let přesídlivší Armén Gabriel Vahanian; ta však nejdříve mnoho pozornosti nevyvolala a stala se známou až po několika letech, když byla opět a opět citována a připomínána. Teologové „smrti Boha“ (či „boha“) byli ovšem inspirováni nejen vězeňskými dopisy Dietricha Bonhoeffera z konce války a nejen předními představiteli dialektické teologie, zvláště Bultmannem nebo Tillichem, ale už také některými myšlenkami Friedricha Nietzsche a dlouhou tradicí tzv. negativní teologie (to ještě zmíníme). Bylo kolem toho hodně rozruchu, ale dnes to už jakoby ztratilo svou tehdejší přitažlivost. Když byl biskup Robinson pozván (1964) do Spojených států k přednáškám v Hartfordském semináři a když pak jejich text vydal jako jednu ze svých dalších knížek (1965), doplnil ji dvěma dodatky. V titulu prvního se táže, zda opravdu současný člověk může nebýt ateistou, v druhém se zabývá otázkou spirituální výchovy v nenáboženském světě; a celá knížka nese název „Nová reformace?“ Dnes to zní už takřka neuvěřitelně; k ničemu takovému nedošlo, nic takového se nestalo.

Martin Heidegger tedy provokativně zmínil „nějakého boha“ – a vzbudilo to kritiku a protesty. Ale neudělal tak ve skutečnosti zatím jen ten první půlkrok, jímž jako by napodobil apoštola Pavla, když ten na Areopágu poukázal na docela zvláštní plod „všelijak přílišné nábožnosti“ Atéňanů, kteří – pro jistotu – zbudovali i oltář „Neznámému bohu“? (Apoštol Pavel vlastně jakoby vstřícně vyhověl onomu předsudku zmíněných Atéňanů, kteří v Pavlovi se samozřejmostí viděli „nějakých cizích bohů zvěstovatele“.) A tak místo pobouření si raději položme otázku: víme opravdu, kdo je ten „pravý Bůh“, od něhož lze „záchranu“ očekávat „právem“? J. L. Hromádka po definitivním návratu z Ameriky už ve školním roce 1948–1949 formuloval následující otázku: „Kde mám jistotu, že znám Boha, a ne modlu?“ Nemínil to tehdy zřejmě jako otázku zkoumající nebo přímo jako začátek prověřování, nýbrž spíše jako otázku

řečnickou. Přesto si takovou do hloubky jdoucí otázku musíme ve vši vážnosti klást i my, když se chceme zamyslet nad příkazem: „Nebudeš míti bohů jiných přede mnou“. Jak poznáme, že ten Bůh, kterého vzýváme, ke kterému se modlíme a na kterého spoléháme, je právě „ten pravý“? Vždyť to si může myslit (a také myslí) každý nábožensky založený a zbožný člověk, ať už má za „boha“ či „Boha“ cokoli nebo kohokoli! (Ti Izraelci tehdy dávno byli ochotni zlatému býčkoví přisoudit nejen „kvalitu“ pravého boha, ale dokonce mu k dobru připsat i samo vyvedení z Egypta! Tedy tzv. „historický děj“, „historickou událost“, „boží přítomnost v dějinách“! Co tady pomůže Pascalův důraz na „Boha Abrahama, Izáka a Jákoba“ při odmítání „boha filosofů“?

Problémem je ovšem po mém soudu především to, že se pokoušíme o jakési srovnávání (komparaci) nejrůznějších („ukydaných“) bohů v rozmanitých náboženstvích s tím „jediným pravým“ (dnes zejména v duchu postmoderního „multikulturalismu“ a „multikultismu“). Proč tu vůbec užíváme téhož slova? (A že to napíšeme nebo vytiskneme s velkým písmenem na začátku – to přece může také udělat každý!) Mají všichni ti pseudo-bozi a modly s tím „pravým Bohem“ vůbec něco společného, co by nás mohlo opravňovat shromáždit je všechny do jedné skupiny a zařadit pod jeden název? Zvláště od dob dialektické teologie slyšíme opakované zdůrazňování, že ten pravý, skutečný Bůh je „naprosto jiný“. Proč tedy trvat na pojmenování „Bůh“ nebo „bůh“? Proč nezvolit jiné pojmenování? – Jenže: ani to bychom přece nesměli vyslovovat! Izraelci – před „uzavřením smlouvy“ – měli své jednotlivé kmenové bohy (a i po uzavření „smlouvy“ měli tendenci se k nim – v době duchovního úpadku a nouze – vracet); také proto měl dobrý smysl ten zákaz zpodobování či zobrazování čehokoli, co by tím mohlo nabýt magické moci nebo posvátnosti. A protože také slova a zejména jména mají (a především zvláště kdysi dávno měla) jakousi zvláštní magickou moc, neboť „přivolávají do přítomnosti“, platil dokonce zákaz vyslovování jména JHWH. Už staří Izraelci to nicméně řešili náhradními jmény či názvy; my jsme si zvykli užívat slova „Hospodin“, zatímco slovo „bůh“ bereme příliš často do úst „nadarmo“ a už nám to ani nepřijde; jen zřídka si uvědomujeme, jakého slova to užíváme.

Může být překvapující, že se můžeme setkat i s velkými vědci, kteří si zachovávají i před samotným slovem „bůh“ nebo „Bůh“ velkou opatrnost, ale nikoli jen proto, že by sami měli náboženské sklony (to by ovšem moc neplatilo, protože by to neudržitelně zavánělo „dvojitou pravdou“, aniž by se to oné základní vady vyvarovalo), nýbrž protože si docela vážně připomínají zmíněný zákaz vyslovování jakéhokoli jména, a dokonce to dovádějí do závažných a zavazujících důsledků. Proslulý zoolog a uznávaný zakladatel etologie Konrad Lorenz se v jednom interview vyslovil následovně: „Myslím, že nejen nemáme brát jméno Boha nadarmo, ale vůbec je nemáme vyslovovat. ... Mluvíme-li o NĚM osobním zájmenem ON, je to už rouhání.“ Ze souvislosti ovšem nevyplývá dost jasně, zda to mínil opravdu radikálně a všeobecně; možná mluvil jen jako vědec, protože to řekl v souvislosti s větou „Co je však podstatou onoho vývoje k vyššímu, oné kreativity, to nevíme“. Mnoho křesťanů, a nepochybně také teologů, by ho okamžitě zařadilo mezi agnostiky.

Ale ať už to mohlo být míněno jakkoli, pro nás tu zůstává základní otázka: neznamená už samo srovnání „pravého Boha“ s těmi nejrůznějšími bohy rozmanitých náboženství vskutku rouhání? Neměli bychom se vzdát toho zatíženého slova „Bůh“ v případě, že tu vlastně žádná podobnost, žádná analogie není? Vždyť proto se v protestantské teologii (hlavně novější,

zejména pobarthovské) opakovaně odmítala a odmítá stará teze o „analogia entis“! A tu ani nejde jen o pojmenování, ale o porovnání, srovnávání v myšlence, v chápání, o zařazení „pravého“ spolu s „nepravými“ pod jeden „pojmem“, resp. myšlenkový model. Naše vina možná spočívá už v tom, že na „JHWH“ vůbec myslíme jako na „boha“, byť „toho pravého“. Nespočívá však naše „provinění“ už v tom, že vůbec užíváme náhradních pojmenování a že je někdy zneužíváme tak často, že si většinou už ani nejsme vědomi toho, co děláme?

Z uvedených důvodů (které si uvědomovali mnozí křesťanští myslitelé už velmi brzo, i když neměli k dispozici myšlenkové prostředky, které můžeme mít dnes, ovšem jen pokud jsme pro to otevření a vnímaví) docházelo opětovně k pokusům nejen o jiné pojmenování, ale mnohem více o jiné myšlenkové zacílení vstříc tomu „pravému Bohu“. (Ostatně sám Ježíš učil své učedníky modlitbě, začínající oslovením „Otče náš“, nikoli „Bože náš“.) Bohužel se i velcí křesťanští myslitelé často spokojovali s jakýmsi „upřesněním“ pomocí adjektiv (jako ostatně až do této chvíle činíme i my, když mluvíme o „pravém Bohu“): Bůh skrytý, nepřítomný, nevnímátný ani vnějšími ani vnitřními smysly, dokonce ne-jsoucí ani vně ani uvnitř a vůbec nepostižitelný – toho „ne“ bývalo hodně používáno, protože šlo o to udržet si distanci od řeckého zpředměťujícího myšlení, které jinak bylo nejen velmi účinné, ale také strhující a svůdné. Vznikla tak celá tradice tzv. negativní teologie, která spoléhala na opětovné odhalování a zdůrazňování toho, co „pravý Bůh“ není, co o něm říci ani myslit nemůžeme atd. To však pochopitelně nemohlo nikdy vést moc daleko, i když takové popírání bylo sebevíc, sebedůkladněji a sebelépe promyšleně zdůvodňováno. Do tématu pak velmi silně a tvrdě zasáhl Nietzsche – třeba se svou historkou o bláznivém člověku, který za poledne s rozsvícenou lampou hledal Boha a na veřejnosti vykřikoval, že Bůh je mrtev, a pak obvinil všechny kolem: Vy jste ho zabili! To inspirovalo četné další myslitele, z nichž si to nebo něco podobného ovšem téměř každý vykládal jinak. Ale téma zůstalo a bylo znovu a znovu připomínáno.

Po mravním a duchovním otřesu z hrůz a následků první světové války a po ještě větším otřesu z války druhé došlo k radikálnímu zpochybnění představ o pokroku v dějinách, ba vůbec o rozumu a smyslu v tom, co se ve světě a se světem děje. A protože novodobé a moderní představy spojovaly vidění světa s jakýmsi relikty dávného přesvědčení o božím řízení, třeba jen v podobě osvícenského optimismu, pak hrůzy, k nimž došlo v minulém století, musely vnímavým duším vnukat pochyby a skepsi: Má to všechno ještě vůbec nějaký smysl? Může se v tom navzdory zdání skrývat nějaký božský plán? Nevzdálil se právě ten skutečný, pravý „Bůh-nebůh“ tak daleko od lidí, tak daleko od dějin, tak daleko od světa, že „jako by nebyl“? Je ještě vůbec někdy a někde přítomen? A co si teprve měli myslit Židé, synové Izraele, kteří žili a umírali v nelidských podmínkách vyhlazovacích táborů? A co si ještě dnes mají myslit Židé, kteří to museli (a mohli) sledovat odjinud ze světa a kteří se stali svědky šílenství holocaustu z odstupu, zdálky? Nevymyká se to jakékoli rozumné úvaze o možném „hlubším smyslu“ takového utrpení, natož o „božím trestu“? Jaký nový, snad ještě větší trest by musel stihnout nás všechny ostatní, kteří tomu tehdy nezabránili a dnes o tom raději nemluví, ale spíše to vytěsňují ze svého vědomí?

Vždy znovu mne jímá závrať a nauzea, když musím sledovat, jak se křesťané a jejich církve pokoušejí udržet své zastaralé „náboženské“ přístupy a postupy, jako by se svět nezměnil. A snad ještě horší to je tam, kde se křesťané změněnému světu jen přizpůsobují, kde se adaptují

(např. na nivelizující multikulturalismus). Mám silný dojem, že by dnes Mojžíš, vracející se s obnoveným seznamem přikázání, musel své desky zase roztrít. A pokud by se nás všech zeptal, kdo je Hospodinův, nejspíš by se přihlásili ti nepraví, zatímco ti možná „praví“ by nerozuměli, o čem je řeč – to „jméno“ by totiž neznali a nepoznali. Oni totiž už žijí ve světě „bez Boha“, jenom zatím netuší, že navzdory tomu je „to všechno před Bohem“ (Bonhoeffer), i když ne-jsoucím, ale rozhodně skutečným, „pravým“, totiž „ne-bohem“.